

Współczesna ul. Waryńskiego, rozdzielona ul. Częstochowską i al. Józefa Piłsudskiego na dwie części, zachowała w początkowym przebiegu swój dawny charakter tworzony głównie przez kilka budynków o cechach zabytku i stosunkowo bogatej historii. W gronie tym znajduje się wciąż niezagospodarowana kamienica pod numerem 7. Kilka lat temu pojawiał się pomysł przeznaczenia jej na potrzeby Muzeum Żydów Białostockich¹, ale z różnych powodów idei tej jeszcze nie zrealizowano. Dom więc ciągle czeka na nowe życie. Być może będzie je łatwiej tchnąć w stare mury, jeśli najpierw poznamy ich historię.

Zacznijmy jednak od najdawniejszych dziejów tego miejsca. Zaczyna się ono w połowie XVIII w., gdy Jan Klemens Branicki zdecydował o połączeniu miasta ze wzgórzem, na którym ufundował kaplicę pw. św. Rocha, przy pomocy długiej alei lipowej. Pod koniec lat 50. XVIII w. wzdłuż tej alei zostały wytyczone parcele budowlane, w większości przekazane różnym oficjalistom i rzemieślnikom dworskim. Zabudowania położone przy lipowej alei za bramą tykocką nazwano wkrótce Przedmieściem Choroskim, używano też niekiedy określenia „Nowolipie”. Jedną z największych powierzchniowo nieruchomości należała pod koniec XVIII w. do Frydrycha Bauera (Baura), głównego ogrodnika rodu Branickich w latach 1758-1763, następnie jego syna Johanna Gotliba, odnotowanego w 1806 r. również jako ogrodnik i wreszcie syna Johanna - Frydrycha. Bauerów odnotowują wykazy właścicieli miejskich posesji z 1799, 1810 i 1825 r.² (w 1825 r. zapisano, że *Frydrych Bauer [ma] dom muru pruskiego na ulicy Lipowej - cały dom sam zaymuie*). W tym czasie Bauerowie posiadali też drugi dom przy ul. Lipowej, położony po przeciwnej stronie pod nr 177.

Dnia 2 marca 1848 r. nieruchomość Bauerów przy ul. Lipowej, wówczas pod nr 165, nabył pochodzący z Gródka Szloma Mowsza Mazur³. Obszar posesji, jej granice i zabudowę ukazuje plan z 1864 r. - stały na nim wówczas dwa domy: pierwszy frontowy, dwupiętrowy i murowany, zbudowany przez ogrodnika Bauera tuż po 1802 r. i nakryty typowym dla pruskiego budownictwa dachem naczółkowym⁴, oraz drugi, parterowy z poddaszem, wzniesiony po 1848 r. przez nowego właściciela. W 1853 r. frontowy dom Mazura zaliczany był do pierwszej kategorii podatku od kwaterunku⁵.

Przed śmiercią w 1876 r. Szloma Mowsza sporządził testament, w którym przekazywał prawa własności do majątku przy ul. Lipowej swoim synom. Grodzka Izba Sądowa 4 sierpnia 1876 r. potwierdziła ostatnią wolę i wówczas nieruchomość znalazła się w rękach Icka Lejby, Chaima i Izraela Mazurów. Jeszcze w tym samym miesiącu, 24 sierpnia 1876 r., Icek Lejba i Izrael sprzedali zbudowany w latach 1802-1803 murowany dom z pruskiego muru mieszczaninowi Pejsachowi Pressowi. Dwa lata później, najwidoczniej chcąc doprowadzić sprawę spadkową do końca, dokonali podziału ojcowizny na dwie części. Pierwszą, znajdującą się od strony ul. Lipowej, z wspomnianym wyżej parterowym domem z poddaszem, otrzymał najstarszy z braci, Icek Lejba Mazur. Drugą część, określoną jako „ogrodowa” i położoną w tyle majątku, otrzymali młodszy bracia Chaim i Izrael. Oni też jeszcze tego samego roku wyzbyli się kilku większych części spadku, sprzedając je 27 stycznia 1878 r. m.in. Efraimowi Perelszteinowi (ul. Waryńskiego 8) oraz pochodzącemu z Warszawy kupcowi Moszy Berowi Bramsowi⁶.

Trudno dziś sprecyzować, jakie dokładnie powody zachęciły Bramsa do inwestowania w Białymstoku, ale raczej nie pomylił się twierdząc, że były to interesy - być może jak wielu przedsiębiorców chciał uruchomić tu własny zakład produkcyjny (tekstylny?), wytwarzający na potrzeby wschodnich rynków zbytu. O tym, że Brams był człowiekiem zamożnym świadczy fakt, że na zakupionej działce zbudował drewniany piętrowy dom z towarzyszącą mu zabudową gospodarczą.

5 września 1887 r. za kwotę 4000 rubli omawianą nieruchomość odkupił od Bramsa inny kupiec - Mowsza Truskier⁷. W Białymstoku mieszkał znacznie wcześniej. W 1871 r. założył fabrykę włókienniczą produkującą chusty i szale, w której w 1887 r. zatrudnił 15 robotników i wytarzał do 16 tys. arszynów swoich wyrobów. Zakład w tym czasie mieścił się przy ul. Kupieckiej (dziś ul. I. Malmeda). W 1893 r. odnotowano Truskiera jako właściciela fabryki chustek wełnianych⁸. Później parał się także produkcją rękawiczek i w 1895 r. zatrudnił 17 robotników⁹.

W Białymstoku 1876 r. zmarł Dawid, urodzony zaledwie rok wcześniej syn Mowszy¹⁰, a w 1878 r. urodził się mu syn Lejzer¹¹. Wcześniej na świat przyszły dwie jego córki - Hinda w 1866 r. i Chawa w 1872 r. Starszą córkę Mowsza wydał w 1892 r. za słonimskiego mieszczanina Jakuba Rozenbluma¹², zaś Chawę pięć lat później za zabłudowskiego mieszczanina Jankiela Zilbersztrama¹³. Ojciec Zilbersztrama prowadził sprzedaż manufaktury z białostockich zakładów, posiadał też dom przy ul. Kupieckiej (tam działał zakład Mowszy?) i zasiadał w zarządzie Towarzystwa Pomocy Biednym Żydom, natomiast Jakub Rozenblum w 1913 r. był członkiem Towarzystwa Popierania Edukacji Handlowej¹⁴.

Firma musiała przynosić Truskierowi na tyle duży dochód, że nie tylko było go stać na wykupienie nieruchomości, ale także na zbudowanie w miejscu drewnianego domu Bramsa nowej kamienicy, w której zamieszkał z rodziną i ulokował swoje wytwórnie. Budynek wzniesiony przez Truskiera to obiekt typowy dla końcówki XIX w. - piętrowy, z użytkowym poddaszem, centralnym przejazdem bramnym i zachowaną do dziś piękną, neorenesansową fasadą z charakterystycznym, falistym zwieńczeniem facjaty na dachu. Warto dodać,

że budynek o podobnym zwieńczeniu wzniesli w tym samym czasie Zabłudowscy na rogu Placu Bazarnego i ul. Lipowej (po 1919 r. ul. Lipowa 1; dziś stoi tam narożna kamienica ze sklepem spożywczym „Ratuszowy”).

Kamienica, podobnie zresztą jak wiele innych okolicznych domów, była typowym obiektem o charakterze czynszowym, w którym oprócz zwykłych mieszkań funkcjonowały także lokale handlowe oraz przedsiębiorstwa działające w oficynach i zabudowaniach na zapleczu. Spis podatników z 1915 r. odnotowuje, że w domu mieszkali przedstawiciele rodziny właścicieli – oprócz samego Mowszy Truskiera, także jego zięć Jakub Rozenblum¹⁵. Oprócz nich lokale wynajmowało przynajmniej pięć innych osób, głównie z klasy średniej, m.in. Dawid Bielenkow (nauczyciel ślusarstwa w żydowskiej szkole rzemieślniczej) i Maria Szkurowa (nauczycielka łaciny w gimnazjum Druskina). Przed 1915 r. zamieszkał w domu Truskierów także handlarz drewnem, Naftali Kotowicz, który w okresie międzywojennym był współwłaścicielem Domu Handlowego „Drzewo”¹⁶.

Po I wojnie światowej dom, przyporządkowany do ul. Polnej 7, nadal pełnił te same funkcje mieszkaniowo-usługowe. Mieszkali tu nadal Truskierowie i Rozenblumowie, m.in. Dora¹⁷, wdowa po zmarłym w 1921 r. Mowszy¹⁸, w latach 1932-1939 odnotowano Samuela Rozenbluma (mieszkanie nr 4), pełniącego funkcję dowódcy jednego z oddziałów Białostockiej Ochotniczej Straży Ogniowej¹⁹, zaś w 1919 r. Borucha Rozenbluma (ur. 1898), który jeszcze przed wojną ukończył Szkołę Handlową w Moskwie i rozpoczął studia inżynierskie na Politechnice Ryskiej²⁰. Na piętrach mieszkali chociażby Chaim Izakowicz (odnotowany w latach 1921-1930)²¹, właściciel sklepu mięsnego przy ul. Zamenhofa 3, Szloma Fabrykant, prowadzący sprzedaż sukna i manufaktury, Leja Wajnberg, trudniący się sprzedażą wyrobów tytoniowych, czy małżonkowie Fabian i Perla Perelmutter, on – profesor w żydowskiej żeńskiej szkole rzemieślniczej (ul. Kilińskiego 23), ona – kancelistka w białostockim magistracie. W parterze działał sklep spożywczy Mordki Talińskiego²². W latach 30. XX w. funkcjonował tu duży skład drewna Naftolego Kotowicza²³ i Kagana²⁴.

W 1927 r. uregulowano hipotekę nieruchomości, ustalając prawa własności na zmarłego Mowszę Truskiera²⁵. W 1935 r. Dora Truskier, wdowa po Mowszy, sprzedała kamienicę przy ul. Polnej 7 małżonkom Judelowi i Rochli Szmulom, mieszkającym dotychczas przy ul. Botanicznej 2²⁶. Pozostawali właścicielami nieruchomości do wybuchu II wojny światowej²⁷.

Szulowie zginęli w czasie holokaustu. Przeżył jedynie ich wnuk, znany białostocki lekarz Tuwia vel Tobiasz Cytron (ur. 1908 r.)²⁸, który przez cały okres istnienia getta w Białymstoku pracował w szpitalu przy ul. Fabrycznej. Był świadkiem likwidacji getta w sierpniu 1943 r. Razem z personelem placówki wywieziono go najpierw do obozu pracy przymusowej w Bliżynach, a następnie do Oświęcimia. Tam doczekał wyzwolenia, po czym zamieszkał na Śląsku²⁹. Cytron odzyskał w 1946 r. prawa własności do kamienicy przy ul. Waryńskiego 7 w Białymstoku³⁰. Wkrótce potem odsprzedał majątek i wyjechał z Polski. W kolejnych dekadach nieruchomość pełniła swoje podstawowe funkcje mieszkalno-usługowe. Ostatecznie przeszła na własność gminy Białystok i stan ten trwa do dziś, przy czym od pewnego czasu budynek jest pustostanem, czekającym na zagospodarowanie.

- ¹ <https://poranny.pl/muzeum-zydow-bialostockich-w-zawieszeniu/ar/5539410>.
- ² *Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799-1853*, oprac. W. Wróbel, W. Szwed, Białystok 2016, spis 1799, nr 238; spis 1806, nr 252; spis 1810, nr 168; spis 1825A, nr 167; spis 1825C, nr 39.
- ³ Data ta została odnotowana w akcie podziału majątku pozostałego po śmierci Szlomy Mowszy Mazura, przeprowadzonego 9 stycznia 1878 r.: APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 1, k. 204v.
- ⁴ APB, Kamera Wojny i Domen w Białymstoku, sygn. 2215, k. 70.
- ⁵ *Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799-1853*, oprac. W. Wróbel, W. Szwed, Białystok 2016, spis 1852/1853, nr 105.
- ⁶ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 1, k. 220-223.
- ⁷ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 15, k. 59-74.
- ⁸ Przemysł białostocki, „Głos” 1893, nr 17, s. 194-195
- ⁹ *Вся Россия 1895*, Petersburg 1895, szp. 249.
- ¹⁰ APB, Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Białymstoku, sygn. 88, nr 55M.
- ¹¹ Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Białymstoku, sygn. 92, nr 128B.
- ¹² APB, Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Białymstoku, sygn. 145, nr 43.
- ¹³ APB, Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Białymstoku, sygn. 107/2, nr 225.
- ¹⁴ M. Miłakowski, *Очеркъ Белостока въ историческомъ, этнографическом и бытовомъ отношеніяхъ съ приложениями*, Kijów 1897s. 96; *Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 год*, Białystok 1913, s. 155.
- ¹⁵ APB, Inspekcja podatkowa miasta Białystok i powiatu białostockiego, sygn. 11, nr 2298, 2299.
- ¹⁶ *Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 год*, Białystok 1913, s. 155, 171, 187.
- ¹⁷ APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 17, nr 440.
- ¹⁸ https://cemetery.jewish.org.pl/id_138554/info/
- ¹⁹ *Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na rok 1932/1933*, Warszawa 1932, s. 45; *Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) 1934*, Warszawa 1934, s. 54; *Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1936 r.*, Warszawa 1936, s. 672; *Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1938 r.*, Warszawa 1938, s. 790; *Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1939 r.*, Warszawa 1939, s. 886.
- ²⁰ APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 2, nr 124, 477, 478.
- ²¹ APB, Akta notariusza J. Kurmanowicza w Białymstoku, sygn. 23, nr 1485-1492.
- ²² „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości. Obwieszczenia Publiczne” 1921, nr 83; *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 26.10.1923, nr 266; *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 13.03.1928, nr 73; „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 15.06.1929, nr 11; „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 18.10.1929, nr 18;
- ²³ Co ciekawe, jego córka Małka w 1937 r. wyjechała do Paryża na wystawę światową (APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 57, nr 653).
- ²⁴ *Spis abonentów... 1934*, s. 52; *Spis abonentów... 1936*, s. 670; *Księga adresowa Polski: przemysłu, handlu, finansów, szkolnictwa i wolnych zawodów. Rok 1937*, Warszawa [1937], s. 1091; *Spis abonentów... 1938*, s. 787; *Spis abonentów... 1939*, s. 883.
- ²⁵ *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1927, nr 56, s. 4 (księga hipoteczna nr 1204).
- ²⁶ APB, Akta notariusza S. Jankowskiego w Białymstoku, sygn. 47, nr 550.
- ²⁷ APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338, nr 1421 (hip. nr 1204).
- ²⁸ APB, Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Białymstoku, sygn. 233, nr 532M. Tuwja Cytron był synem boćkowskiego mieszczanina Fajwela Cytrona i Chinki Szmul.
- ²⁹ <https://documents.yadvashem.org/index.html?language=en&TreeItemId=3714254>
- ³⁰ APB, Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Białymstoku, sygn. 325.